

Историческите изследвания в 21-ви век пред поредния тренд: предизвикателства и възможности

ас. Николай Поппетров
Институт за исторически изследвания, БАН

Historical research in the 21st century facing another trend: Challenges and opportunities

assist. prof. Nikolay Poppetrov
Institute for Historical Studies, BAS

Abstract: *The text outlines the momentary picture of main directions, topics and research approaches in the field of historical studies in the first two decades of the 21st century.*

The picture of dynamic, intensive development and leading trends of/in historical research worldwide since the end of the Second World War has been traced. The emergence of new research topics and directions is shown, as well as the situation in which they arise. Such factors as the current international agenda, the leading political paradigm, the impact of political science and sociology on the change in the direction of historical research are indicated. Attention is also paid to some trends related to the development of historical research in Bulgaria.

The main conclusion in the text is that historical science develops from the so-called „Big story“ to study the social relations and manifestations, the everyday life and the life of the common man, i.e. such as microhistory and historical anthropology.

Keywords: *historiography, new trends, foreign models, change, new approaches (paradigms), historical science in the 21st century.*

Резюме: Изложението очертава моментната картина на основни направления, теми и изследователски подходи в областта на историческите проучвания в първите две десетилетия на XXI век.

Проследена е картината на динамично, интензивно развитие и водещи тенденции на/при историческите изследвания в световен мащаб от края на Втората световна война насам. Показана е появата на новите изследователски теми и направления, както и ситуацията при която те възникват. Посочени са такива фактори като актуалния международен дневен ред, водещата политическа парадигма, въздействието на политическите науки и социологията за промяната в насоките на историческите

изследвания. Отделено е внимание и на някои тенденции, свързани с развитието на историческите изследвания в България.

Основен извод в текста е, че историческата наука се развива от т.нар. „Голям разказ“ към проучване на обществените отношения и прояви, на делника и на живота на обикновения човек, т.е. като микроистория и историческа антропология.

Ключови думи: историография, нови тенденции, чужди образци, промяна, нови подходи (парадигми), историческа наука в XXI век.

Развитието на историческите изследвания в модерната епоха преминава през периодични фази на промяна, своеобразни прагове, моменти на поява на нови тенденции, подходи, обособяване на школи, оформяне на гледни точки към миналото, различаващи се от дотогава разпространените. Тези промени, обусловени от различни фактори, са сравними с периодичните изменения в тематика и изходни позиции и при другите науки.

Широката публика, проявяваща интерес към миналото, често остава под въздействието на представи, вече изоставени от академичната историческа наука. В този случай промените в интерпретациите се възприемат в общественото пространство като отстъпление от достоверния разказ, като нещо несериозно, неправилно. Не са редки и обвиненията, че става дума за целенасочено изопачаване на миналото.

Като изключим наистина целенасочено деформиране на историческата картина, свойствено за авторитарни и тоталитарни режими или свързано с националистически кампании и с идеологически противоборства периодично проявяващите се нови интерпретации са естествени и логични.

Втората половина на XX в. – времето на периодични промени

Началото на големите промени в историческата наука започва в края на 20-те години с появата на школата на анализите във Франция (Жак льо Гоф, Фернан Бродел, Марк Блок, Жорж Дюби и др.). Тези промени обаче се оказват само началото. Те намират свои последователи, но като цяло остават самотно, изолирано направление.

Първите по-значителни промени в статута на историческата наука настъпват в края на предвоенното десетилетие.¹ В навечерието на Втората световна война с утвърждаването на националсоциалистическия режим в Германия поредица от западни социолози обръщат поглед към актуалните събития с цел да моделират развитието и да покажат типичните белези на новите политически явления.² Появяват се първите типологии, които имат за задача да описват диктаторските режими (типичен пример е монографията на Франц Нойман „Бегемот“, 1944)³. Това, по същество е началото на навлизането на социологически методи в историческата наука, както и на съчетаването на правни анализи с политологически изследвания.

Постепенно, с времето тематиката и насочеността на историческите интерпретации се оказват под силното влияние на политическите тенденции на момента и международната конюнктура.

С появата на Студената война западната историческа наука попада плътно под влиянието на политологически и социологически теории. Ако до тогава само нацистката и съветската исторически науки са изцяло идеологически детерминирани сега вече и западната наука започва да изпитва силното влияние на моментни политически парадигми. На първо място трябва да се посочи появата на теорията за тоталитаризма описваща Сталинския режим в Съветския съюз в съпоставка с фашисткия и националсоциалистическия. Автори на теорията са независимо едни от други философката Хана Аренд⁴ (1951) и политологът Карл Йоахим Фридрих (допълнен по-късно от Збигнев Бжежински 1956)⁵. Политическата основа на тази теория е въвн от съмнение. Тя търпи множество

¹ Обща представа за някои тенденции в историческата наука вж. в: *Историци за историята*. Съст. М. Тодорова, С., 1988.

² Поставените в текста в скоби след имената на автори или обозначения на направления, явления, процеси години отразяват първите публикации на текстовете, пряко свързани с разглежданите историографски тенденции.

³ **Neumann, F.** *Behemoth The Structure and Practice of National Socialism 1933–1944*. New York, 1944; *Idem. The democratic and the authoritarian state. Essays in political and legal theory*. Glencoe, Ill., 1957.

⁴ **Аренд, Х.** *Тоталитаризмът*. С., 1993.

⁵ *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Co – aut. C. J. Friedrich and Z. Brzezinski. Cambridge, Mass., 1956.

критики, но и множество модификации и независимо от много недостатъци позволява да се типологизират тоталитарните режими създадени до Втората световна война.

Политическите промени в световен мащаб оказват влияние върху историческата наука и по-нататък. С разпадането на колониалната система (1960 – годината на Африка) двама американски политолози Даниел Алмънд и Сидни Върба⁶ създават (1963) теорията за гражданската (политическата) култура. Нейната едностранчивост също е ясна, доколкото тя описва западния опит (и използва системата на западна организация на гражданско общество и политически ценности) в колониалните държави. Независимо от това теорията изиграва изключително важна роля за анализиране на отношението на различните общества към политическата система, политическите свободи и политическото волеизлияние.

По същото време се оформя и изследователското направление устна история (Oral History, 60-те години). То въвежда в историческата наука социологически методи от типа на дълбочинното интервю.

В края на 60-те години дълбоките политически изменения, които настъпват в света отново оказват силно влияние върху историческата наука, обогатявайки я с нови теми и подходи. Става дума за Виетнамската война, протестното движение Хипис в САЩ и Западна Европа, както и Майските събития във Франция и Съветската инвазия в Чехословакия през 1968 г. Засилва се рязко интересът към протестните движения, етническата толерантност, наличието на контракултури. Създават се условия за развитието на историческата антропология.⁷

Седемдесетте години са „златно време“ за историческата наука. Обособява се мощно направление История на делника („*Alttagsgeschichte*“). То е инспирирано от стремежа да се изясни живота на обикновения човек по време на диктаторските режими. В направлението водеща е германската историческа наука.

⁶ Алмонд, Г., С. Верба. Гражданската култура. С., 1998.

⁷ Някои идеи в историческата антропология са заимствани от етнологички и социологически изследвания – вж. например: **Evans-Pritchard, E. E.** *Social Anthropology and other Essays*. New York, 1962

Значителни постижения има и в направлението социална история. Конкретни проучвания и ключови обобщения в нейното изследователско поле правят историци от различни държави. Като пример може да се посочат публикациите на германските историци – напр. Ханс Улрих Велер, Юрген Кока и др.⁸

Феномените на световната история, респективно – на отделните национални истории започват да се разглеждат концептуално през призмата на теорията на модернизацията⁹.

Набелязаните промени изместват от дневния ред на историците т.нар. голям разказ (крупни събития, дейност на велики личности, политическа история като цяло)¹⁰ и насочват внимание към настроения, нагласи, представи, битуващи в обществото.

Паралелно с повлияните от политическата конюнктура промени в полето на историческите проучвания се оформят и направления, свързани с разширяването на тематиката на исторически изследвания. Такова е например историята на книгата (книгоиздаване и книгоразпространение), дело на инициатива на Люсиен Февр и Анри Жак Мартен (1958).¹¹

От работата на двама германски египтолози Ян и Алайда Асман (1984, 1992) произтича концепцията за културната/историческата памет.¹² В основата си тази теория се опира на възгледа на един френски философ – Луи Алтюсер за паметта, обогатена с критичния поглед на германския историк Райнхард Козелек.¹³ Френският историк Пиер Нора с колектив започва да изследва т.нар. места на паметта (*lieux de memoire*) – събития и места свързани с френската история, които имат важно символно значение при изграждане

⁸ **Wehler, H.U.** Geschichte als Historische Sozialwissenschaft. Frankfurt am Main, 1973; **Kocka, J.** Sozialgeschichte. Begriff, Entwicklung, Probleme. Goettingen, 1977.

⁹ **Wehler, H-U.** Modernisierungstheorien und Geschichte. Goettingen, 1975.

¹⁰ **Поппетров, Н.** “Голям” или “малък” разказ в КИИ.(въстъпителни бележки). – България в културното многообразие на Европа. С., 2009, с. 789–797.

¹¹ Представителна подборка от западни текстове върху история на книгата вж. в сборника: История на книгата, книгата в историята. Съст. А. Гергова, К. Даскалова. С., 2001.

¹² **Асман, Я.** Културната памет. Писменост, памет и политическа идентичност... в ранните високоразвити култури. С., 2001.

¹³ **Козелек, Р.** Пътеките на времето. С., 2002.

на разказа за миналото (1984–1992). В резултат на изследванията на Нора се създава универсална постановка, приложима към различните национални и регионални култури на памет както и към механизми за конструиране на представи за миналото.¹⁴

Под влиянието на съвременни фрески философи на дневен ред идва темата за политическата митология, интерпретирана като ключов идентификационен разказ за миналото. Особено силно влияние оказва френския философ и социален антрополог Мишел Фуко, който разработва многоаспектно фундаментални теми свързани с екзистенциалния свят на индивидите – за здравеопазването (1963), сексуалността (1976–1984) и др.¹⁵

Трябва да се добави и обособяването на направления като имагология (проучването на образа на другия), инспирирано от практиката на литературоведите. Показаните примери до тук свидетелстват за силното влияние върху историческата наука на методи и подходи на социологията, политологията и други науки. При формирането на новите направления водеща роля имат френските и германски историци.

Централна тенденция, която превръща историческата наука в антропологически ориентирана наука е появата на микроисторията. В тази насока трябва да се изтъкне приносът на италиански историци като Карло Гинзбург (1976) и Джовани Леви (1985)¹⁶. В хода на интензивното изследване на историята, на деконструирането на стари митове и на дълги години господстващи теории се стига до създаването на нови концепции, като например тази за характера на нацията, със свои представители Бенедикт Андерсън (1983), Ърнст Гелнер (1983) и Антъни Смит (1986).¹⁷

¹⁴ Места на памет. под ред на П. Нора. Т. 1–2, С., 2005 ; вж. и: Около Пиер Нора. Места на памет и конструиране на настоящето. С., 2004.

¹⁵ Фуко, М. Раждането на клиниката. С., 1993; Същият. История на сексуалността т. 1–3, С., 1994, вж. и сборника с негови статии Генеалогия на модерността. С., 1992.

¹⁶ Гинзбург, К. Дървени очища С., 2016; Леви, Дж. Упражнения по микроистория. С., 2008. Вж. също и: Между макро и микроисторията или историята в множествено число. Съст. И. Знеполски. С. 2010 [антология с тестове от чужди и български автори].

¹⁷ Андерсън, Б. Въобразените общности. Размишления върху пораждането и раз-

Полюето на изследователския интерес на историците се разширява силно с появата на т.нар. „джендър стадис“ (80-те години), изследвания върху женското движение, мястото на жените в обществото, ролята на половите различия др. Не без основание може да се твърди, че с това се извършва поврат в тематичната ориентация на историческите изследвания.

Когато се представят промените, настъпили в дневния ред на историците и определили насоките на историческите изследвания трябва да се отчита значителната роля не само на отделните, водещи представители, но и на различни институции – изследователски групи, институти, университети и др. Международните тенденции често тръгват почти едновременно от различни среди, но има и случаи, когато новите тенденции могат да се свържат, най-малкото първоначално, с определена национална принадлежност – историята на книгата с Франция и Великобритания, местата на паметта – с Франция, устната история – с Великобритания и Германия, микроисторията – с италиански, френски и британски учени. Тук е мястото да се посочи и значителната роля на отделни университети, например в САЩ, превърнали се в своеобразни лаборатории за нови подходи.¹⁸

Поредната голяма политическа промяна оказва отново значително влияние върху дневния ред на историческата наука. Перестройката на Съветския съюз изиграва ролята на сигнал и за дебат за националсоциалистическото минало на Германия. Появата на няколко текста и една монография на Ернст Нолте (1987) поставя на дневен ред въпроса за съпоставимостта на два тоталитарни режима (съветския и германския) и техния терор. Нолте приема, че между 1917 и 1945 г. в Европа протича гражданска война между крайното ляво и крайното дясно¹⁹. Неговата концепция и някои схващания за причините за Холокоста предизвикват изклю-

пространението на национализма. С., 1998; Гелнър, Ъ. Нации и национализъм. С., 1999.

¹⁸ **Naumann, K.** *Laboratorien der Weltgeschichtsschreibung: Lehre und Forschung an den Universitaeten Chicago, Columbia und Harvard von 1918 bis 1968*, Goettingen, 2018.

¹⁹ **Нолте, Е.** *Европейската гражданска война. Националсоциализъм и болшевиизъм*. С., 2011.

чително бурна реакция, изразили се в т.нар. спор на историците (Historikerstreit, 1987). В резултат обаче през 90-те години се създава възможност да се преосмисли епохата на колаборацията във Франция (тема табу за френските историци до тогава) и за ролята на Вермахта на Източния фронт.

Голямата промяна от края на ХХ в. насам

Краят на Студената война разширява силно интересът към бившите социалистически страни и комунистическите режими. На дневен ред излизат теми като политическа митология на комунизма, образи и подходи при комунистическата пропаганда, специфики и форми на терора, местата на паметта (концлагери, масови гробове, Катин), Големия глад. Покрай този интерес отново се възвръща вниманието към преследването на евреите като темата за Холокоста става комплексна за западната историческата наука (конференции, многотомни енциклопедии, корпуси с документални свидетелства и др.).²⁰ Появяват се обобщаващи изследвания, характеризиращи съдбата на исторически феномени – например на Франсоа Фейтъ за разпада на Хабсбургската монархия (1988)²¹ и на Франсоа Фюре за „края на една илюзия” (крахът на комунизма, 1995)²².

Интересът към миналото в неговите екстремни прояви довежда през 90-те години до засилен интерес към документи и личности десетилетия стояли извън полезрението на историците (биографии на различните нацистки функционери, издаване на извори от типа на дневниците на доктор Гьобелс²³ и др.). Разгръщат се интензивни дебати посветени на стереотипи на историческата наука. Например на образа/представата за изтока (основите на дебата по-

²⁰ The Holocaust Encyclopedia. Ed. W. Laqueur, New Haven, Con. 2001; Handbuch des Antisemitismus. Hg. W. Benz. Bd. 1-8. Berlin, 2008–2015.

²¹ **Фейтъ, Ф.** Реквием за една загинала империя: История на разрушаването на Австро-Унгария. С., 2003.

²² Вж. обговарянето в : Исторически изследвания на комунистическата епоха. – Култура, № 20 (2192), 17 май 1996 (достъпно на: https://newspaper.kultura.bg/bg/privat_view_article_40582, последно прегледано на 26 януари 2023); Франсоа Фюре и превъплъщението на социалната утопия. С., 1997; **Фюре, Ф.** Да мислим френската революция. С., 1994.

²³ Издание на мюнхенския институт за съвременна история в 29 тома, 1992–2005.

ставени от Едуард Саид още в 1978) и на представите за Балканите (Весна Голсуърди, 1998).²⁴ Тук трябва да се отбележи работата на българската историчка Мария Тодорова, работеща в САЩ (1997).²⁵

Създават се нови изследователски центрове, като например ЕСМИ – European Center for Minority Issues (Европейски център за изследване на малцинствата, основан 1995) във Фленсбург, Германия, на границата с Дания, който анализира трансграничните общувания и малцинствената проблематика.

Интензивни проучвания се съсредоточават по темата за етническите премествания (етническо прочистване, бежански въпрос, съдбата на прокудените).²⁶

Епохалните промени от края на 80-те и началото на 90-те извеждат на преден план и опитите за създаване на глобални концепции за историята, като тази на Самюел Хънтингтън за сблъсък на цивилизациите (1993)²⁷ или на Франсис Фукояма (1992), според когото изчезването на съветската система превръща света в еднополюсен и на практика трябва да се разглежда като край на историята²⁸.

Поредното влияние на политически събития слага начало на нова тематика в историческите изследвания. Като че ли теорията на Хънтингтън се потвърждава с акта от 11 септември 2001 г. Тази нова гледна точка поставя под съмнение редица иредентистки прояви, идентифицирайки ги на практика със съвременния тероризъм. С появата на Covid кризата историческата наука отново търпи влияние на външни фактори, само че сега не на социологически или политологически теории или политически решения, а на практика изпада под влиянието на натиск от улицата. Започва т.нар. война на паметниците, когато паметниците на политически лич-

²⁴ Саид, Е. Орнализмът. С., 1999; Голсуърди, В. Измислянето на Руритания. Империализмът на въображението. С., 2004.

²⁵ Тодорова, М. Балкани, балканизми. С., 2004.

²⁶ Lexikon der Vertreibungen. Deportation, Zwangsassiedlungen und ethnische Sauberungen im Europa des 20 Jahrhunderts. Hg. D. Brandes, H. Sundhausen, St. Troebst. Wien, Köln, Weimar, 2010

²⁷ Хънтингтън, С. Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на света. С., 2009.

²⁸ Фукояма, Ф. Краят на историята и последния човек. С., 2006.

ности, идентифицирани в една или друга степен с расизъм, етническо насилие и експлоатация са премахнати от разгневени тълпи.

Анализът на развитието на историческата наука през 20 и началото на 21 век изисква да се обърне внимание и на две важни направления. Първото възниква със създаването на световната социалистическа система. Това е т.нар. *Ostforschung* или *communism studies*. Направлението преминава през няколко фази, най-общо една първоначално догматична и една по-късна аналитична с особени, основни приноси на американската съветология и с детайлни изследвания върху делника в СССР и държавите сателити. След 1990 г. това направление приключва като се закриват почти всички институти, които се занимават с него. По отношение на България направлението не отбелязва особени успехи с изключение на някои публикации върху комунистическата управленска практика и историография (Щефан Трьобст). Постепенно, в началото на 21 век интересът към историята на Източна Европа по време на комунизма се трансформира в няколко основни направления, основния акцент при които е наследството от комунистическия режим: 1. Политики на паметта, носталгия и амнезия за станалото при комунизма. 2. Характерът на историческата култура оформена в обществата на бившите комунистически държави. 3. Политическа символика, визуалните репрезентации на новите нации и държави. 4. Политики в областта на историята – от официални интерпретации до музейни репрезентации. Една важна тема, която засяга бившите комунистически държави от Източна Европа е интерпретирането на развитието там през призмата на история на регионите.

В практически план историческите изследвания акцентират върху възможността за конструиране на общоевропейски места на памет. В този контекст изключителна актуалност придобива темата за германо-съветския пакт от август 1939 г.²⁹ Появяват се и нов тип издания – посветени на паметните места, свързани с репресиите и жертвите при комунистическите режими.

²⁹ Der Hitler-Stalin Pakt 1939 in den Erinnerungskulturen der Europaerer. (Hg. A. Kaminsky, D. Mueller, St. Troebst). Goettingen, 2011.

Второто важно направление е на популярната/ публичната история. Популяризирането на историята е тенденция, която има своите корени в междувоенния период и особено в навечерието на Втората световна война. Достатъчно е да се посочат „Историята на човечеството” на холандския изследовател Хендрик Вилем Ван Луун (1921)³⁰ и „История на Англия” на френския писател Андре Мороа (1937)³¹. Едва обаче през 60-те и 70-те години с промяната на някои стереотипи (представи за робите и робството в САЩ, музейни експозиции свързани с нацисткото минало в Германия) се оформя направлението публична история. То се конституира като академична университетска дисциплина за някои университети с САЩ, Канада, Нова Зеландия, Австралия и Великобритания. Публичната история представлява и специализация в областта на историята, предназначена за работа с архиви, медии и музеи. Целта е да се подготвят специалисти, които могат да представят историята пред широки обществени среди като популяризират знания за миналото.

Същевременно направлението публична история се утвърждава и като поле за нетрадиционни прочити на събития, някои от които фактически предлагат нови интерпретации, които получават широко научно признание (чрез публицистика, TV програми, кино, различни исторически възстановки и др.). Типичен пример на публикация, която е част от направлението публична история в това отношение е изследването на Барбара Тъкман „Оръдия през август”. (1962)³²

За това как се е изменила представата за миналото и каква е насочеността на новите изследванията по история свидетелстват изследванията върху епохата на Първата световна война и нейната предистория. Публикациите за 100-годишнината на войната са далеч от разказите за сражение и дипломатически действия, а представят делника на фронта, край фронта и в тила – в широкия диапазон от страданието до забавлението.³³

³⁰ Ван Луун, Х. В. История на човечеството. С, 1944

³¹ Мороа, А. История на Англия. С., 1945.

³² Тъкман, Б. Оръдия през август. С., 2019.

³³ За подходите към предисторията на войната вж. Boeckh, K., S. Rutar (eds.).

Вън от съмнение е, че промените в гледните точки позволяват историческите събития да се разглеждат в техния контекст от гледна точка на преживяване, спомен или оценка. Влиянието на политическите фактори върху историческите изследвания обаче имат и негативна страна, която деформира някои представи за миналото. Става дума за т.нар. коректно говорене, което въвежда понятия и теми табу.

В новия дневен ред на историческата наука българската история има слабо изразено място. Ако погледнем програмата на един от водещите изследователски центрове за история на Югоизточна Европа и Балканите – Лайпцигския GZWO – Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas (създаден 2005: Център по хуманитарни науки за история и култура на Източна средна Европа) се вижда, че България има място в теми като: памет и амнезия по отношение на комунистическото минало; пост-панславизъм; визуални репрезентации на национални институции и национална идентичност.³⁴ Друг важен тематичен кръг, който България намира място и е обект на международни изследвания е паметта за комунизма.³⁵ Етническата политика при комунизма, в случая Възродителният процес и България и Холокостът са също теми, които привличат вниманието на изследователите.³⁶

Българското място

Поради особеностите на политическото развитие на страната българската историческа наука участва в разглежданите историографски процеси със значително закъснение. През 80-те

The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory. London, 2016; Ср. с френската гледна точка за българските историографски интерпретации **Лори, Б.** Една невидима война? Паметта за Първата световна война в България. – Историческо бъдеще, XXIII, 2019, № 1–2, с. 100–112.

³⁴ Вж. например: GWZO Taetigkeitsbericht 2010, Leipzig, 2011

³⁵ Remembering Communism: Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe (M. Todorova, A. Dimou, St. Troebst eds.). Budapest, New York, 2014.

³⁶ Например статии на Щефан Трьобст от 1994, 1996, 2010, 2014, 2016, 2019 – вж. Bio-Bibliographie Stefan Troebst 1979–2019. Leipzig, 2019, s. 33, 38, 42–43, 53, 80, 83; **Рагару, Н.** „И българските евреи бяха спасени...” История на знанията за Холокоста в България. С., 2022 (френското издание – 2020).

години се усещат първите прояви на отваряне към новите изследователски направления, например по темата за политическата митология (Николай Поппетров)³⁷. С политическите промени от края на 80-те години се създават всички условия за усвояване на нови изследователски направления и тематични кръгове. Започва интензивно издаване на оригинални и преводни извори.³⁸ Появяват се първите имагологически публикации (Надя Данова, Олга Тодорова)³⁹, трайно се оформя тенденцията да се провеждат биографични и oral history изследвания (Даниела Колева)⁴⁰. Широка популярност добиват джентър изследванията (Красимира Даскалова, Жоржета Назърска)⁴¹. Направени са първи стъпки в историята на делника (Иван Илчев).⁴² Появяват се публикации посветени на различни политически и социални идеи. В сферата на социална история са отбелязани значителни постижения (Милена Ангелова).⁴³ Поставено е начало на направлението история на книгата и историята на четенето (Дочо Леков, Евгения Русинова).⁴⁴ Оформя се направлението публична история (Иван Илчев).⁴⁵ Към тематиката за българска история приноси започват да правят изкуствове-

³⁷ **Поппетров, Н.** Политическите митове в България между двете световни войни // История и обществознание, 1988, № 3, с. 3–13.

³⁸ Включително произведения на водачи и идеолози на фашизма, например: **Мусолини, Б.** Фашистката революция. С., 2002.

³⁹ Вж. напр. **Тодорова, О.** Образът на евреите в представите на възрожденските българи (някои пренебрегвани аспекти). – В: Връзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България. С., s.a. [1995], с. 257–264.

⁴⁰ **Колева, Д.** Биографи и нормалност. С., 2002.

⁴¹ **Даскалова, К.** Жени, пол и модернизация 1878–1944. С., 2012; Назърска, Ж. Достъпът на жените до българската университетска наука 1918–1944. // Исторически преглед, 2005, № 5–6, с. 116–147.

⁴² **Илчев, Ив.** Междено време. Или българинът между две столетия. С., 2005.

⁴³ **Ангелова, М.** Социалната болест. Туберкулозата в България през първата половина на XX в. Благоевград, 2021.

⁴⁴ **Леков, Д.** История на литературата и възприемателя през Българското възрождане. Т. 1–2, С., 2003–2004; Вж. и обобщаващият текст: **Русинова, Е.** Четене, книги, библиотеки в дневния ред на българското общество – края на XIX–средата на 40-те години на XX век (въведение към историята). – в: България и българите: бит, душевност, национална идентичност. Шумен, 2020, с. 322–330.

⁴⁵ Забележителен неортодоксален прочит на националната история прави **Илчев Ив.**, Розата на Балканите. Кратка българска история за любознателни читатели. Т. 1–2, С., 2019

ди и литератори, философи и социолози. (Нина Димитрова, Емил Димитров, Албена Хранова, Николай Аретов, Лиляна Деянова, Ружа Маринска).⁴⁶

За промените при избор на теми, гледни точки, изследователски методи водеща роля играе Центъра за академични изследвания (CAS). Нови подходи, нови историографски интерпретации, нови теми застъпват историците Румен Даскалов, Иван Еленков, Александър Везенков, Стефан Дечев.⁴⁷

Процесът на промяна протича бавно, но е неизменим.⁴⁸ Неговите прояви обхващат малък сегмент от големия масив исторически публикации. Очертани са нови теми, гледни точки и подходи. Започва преоценка на интерпретациите на отделни събития като: българското участие в Първата световна война (както и на войните от 1912–1913)⁴⁹,

⁴⁶ **Димитрова, Н.** Часът на българската интелигенция. Българската интелигенция в българския периодичен печат. С., 2010. **Димитров, Е.** Памет, Юбилей, Канон. Увод в социологията на българската литература. С., 2012; **Хранова, А.** Историография и литература: за социалното конструиране на исторически понятия и Големи разкази в българската култура XIX–XX век. Т. 1–2. С., 2011; **Аретов, Н.** Национална митология и национална литература. Сюжети, изграждащи българската национална идентичност в словесността от XVIII и XIX век. С., 2006; **Деянова, Л.** Очертания на мълчанието. Историческа социология на колективната памет. С., 2009; **Маринска, Р.** 20-те години в българското изобразително изкуство. С., 1996.

⁴⁷ **Еленков, Ив.** Родно и дясно. Принос към историята на несбъднатия десен проект в България от времето между двете световни войни. С., 1998; **Даскалов, Р.** Българското общество 1878–1939. Т. 1–2, С., 2005; **Дечев, Ст.** Политика, пол, култура. Статии и студии по нова история. Стара Загора, 2010; **Везенков, Ал.** 9 септември 1944. С., 2014.

⁴⁸ За тенденциите за преосмисляне на българската историография вж. материалите от организирано от Института по история (сега Институт за исторически изследвания) проучване и конференция – Историческата наука в България. Състояние и перспективи. Съст. А. Запрянова, Б. Нягулов, И. Марчева. С., 2006.

⁴⁹ Изходна позиция за нов подход вж. в: **Поппетров, Н.** Войната на народите – войната и народите: възможен ли е нов подход към събитията от 1914–1918. – В: Първата световна война век по-късно. Съст. И.Баева. С., 2016, с. 35–46. **Същият.** Пledoария за нов подход (към рекапитулацията на историята на войните от 1912–1913 и 1915–1918 г. и техните последствия). – В: Историкът – изследовател и популяризатор. Сборник в чест на 70 годишния юбилей на академик Георги Марков. Съст. Н. Поппетров. С., 2017, с. 194–216.

Като пример за новата интерпретация може да се посочи студията: **Вълков, М.**

аспекти на националната митология по отношение националния въпрос⁵⁰, партизанското движение.⁵¹ Появяват се солидни публикации по социална история, на изключителен интерес започват да се радват теми от рода на антисемитизма. Направени са първите опити за анализирането на теми с крайно противоречиво съдържание като представите за Съветския съюз в българското общество. Разбира се, не може да се пренебрегне и фактът, че върху историческите изследвания влияе и политическата конюнктура.⁵² Достатъчно е да се посочи силното преекспониране на позитивните български представи за Паневропа за сметка на реалното масово отрицание на паневропейската идея поради нейната несъвместимост с българския ревизионизъм.⁵³

Резюме

Трябва да се посочи, че промените в тематика, акценти, гледни точки, начин на интерпретиране и др. са обвързани и с последователната смяна на поколения изследователи.

Тази смяна често променя рязко посоката на проучване, но, като цяло не оказва особено влияние върху онези фундаментални изследвания, задали модели на интерпретиране, или очертали параметрите на събития и явления.

Като типичен пример за промени в изходни позиции (гледни точки) и тематика може да послужат изследванията за фашизма. От

Между национално обединение и завоевателна война: военнополитическите цели на България през първата световна война като историографски проблем. – В: България и Балканите през XX век. Външна политика и публична дипломатия. Съст. Е. Калинова. С., 2021, с. 56–116.

⁵⁰ **Илчев, Ив.** Патриоти и непатриоти. – В: История, памет, промяна. Сборник в чест на професор Ангел Димитров. Съст. Н. Поппетров. С., 2022, с. 630–641.

⁵¹ **Станев, В.** Шумът от дебри и балкани. Партизаните в България (1941–1944). С., 2022

⁵² За ситуацията в историографиите на бившите социалистически страни (и съответно и за тенденциите в български условия) вж.: Oto Luther (Ed.). *Of Red Dragons and Evil Spirits. Post-Communist Historiography between Democratization and New Politics of History.* Budapest, 2017.

⁵³ Критика на тези тенденции вж. в: **Поппетров, Н.** Българските алтернативи на Паневропа (20-те – 30-те години на XX в.). – в: *Licht, mehr Licht!* Сборник в памет на професор Милен Куманов. Съст. А. Куманова, Н. Василев, А. Димчева. С., 2022, с. 1481–1488.

годините непосредствено преди Втората световна война, до края на 70-те години са създадено множество теории обясняващи фашизма (и националсоциализма) с различни фактори, повечето от които днес са съвършено забравени.⁵⁴ В периодът от 80-те години насетне интересът се съсредоточава преди всичко в опити за типологични анализи.⁵⁵ Еволюира и начинът на поднасяне на историческата информация.⁵⁶

Промените които историческата наука претърпява от средата на 20-век са динамични и многобройни. Те я превръщат от академично направление, със сравнително ограничено влияние и публика във водещ фактор при формиране на обществени представи.⁵⁷

В заключение може да се обобщи, че върху формирането на дневния ред на историческата наука влияят политически парадигми и моменти масови обществени настроения. Развитието на историческите изследвания става все повече и повече интердисциплинарно. Достатъчно е само да се припомни какво огромно влияние оказват социологическите методи и подходи върху развитието на историческите изследвания от средата на 20-ти век насам. Наблюденията показват, че в рамките на едно поколение изследователските парадигми се сменят няколко пъти. По всичко личи, че сме изправени пред поредния тренд в сферата на историята. Що се отнася до българската историческа наука тя се развива синхронно със световните тенденции, но като цяло изостава, тъй като в нея доминира описателността, а не анализът. Промените на това състояние са налице и само те могат да направят българската историческа наука конкурентноспособна на световната.

⁵⁴ **Kuhnl, R.** Faschismustheorien. Ein Leitfaden. Reinbek bei Hamburg, 1979; **Nolte, E** (Hg.) Theorien ueber den Faschismus. K oeln, 1967.

⁵⁵ **Griffin, R.** The Nature of Fascism. London, 1991; **Paxton, R.** The Anatomy of Fascism. New York, 2004. Основни тенденции при моментното изследване на фашизма вж. в: Comparative fascist studies. New perspectives. Ed. C. Jordachi. London, New York, 2010.

⁵⁶ Practicing History: New Directions in Historical Writing After the Linguistic Turn . Ed. G. M. Spiegel. London, New York, 2005.

⁵⁷ Един съвременен поглед върху технологията на историческото изследване съдържа книгата **Бооне, М.** Историците и техният занаят. Увод в историческата критика. С., 2021 (първо белгийско издание – 2005, превод по изданието от 2015).